

*Кожедуб О. В., кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету (м. Київ)*

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ДОБОРУ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

В статті розкриваються особливості професійної підготовки та професійного добору викладацького складу військових навчальних закладів Російської імперії та їх вплив на якість навчання кадетів.

Ключові слова: професійна підготовка викладачів військових навчальних закладів Російської імперії.

В статтє раскрываются особенности профессиональной подготовки и профессионального отбора преподавательского состава военных учебных заведений Российской империи и их влияние на качество обучения кадетов.

Ключевые слова: профессиональная подготовка преподавателей военных учебных заведений Российской империи.

У сучасних умовах реформування системи військової освіти України проблема підготовки та професійного добору педагогічних кадрів є досить актуальною. Викладач вищого військового навчального закладу є центральною фігурою військово-педагогічного процесу, йому належить і стратегічна роль в процесі професійного становлення майбутнього офіцера. Сьогодні науковці все частіше звертаються до досвіду минулих років. В нашій статті ми здійсимо спробу ретроспекції досвіду підготовки та професійного добору педагогічних кадрів для військових навчальних закладів на прикладі Російської імперії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окреслена нами проблема була і залишається темою наукових пошуків таких дослідників як В. Свиридов, І. Чухлебова, М. Лалаєв, А. Каменєв, А. Бегидов, М. Нещадим, С. Льовін, М. Науменко (становлення та розвиток військової освіти Росії та України); А. Беляєв (підготовка педагогічних кадрів для кадетських корпусів); М. Корольчук, А. Єна, В. Вареник, С. Корсун (особливості професійного добору).

Мета статті. Здійснити аналіз історичного досвіду підготовки та професійного добору кандидатів на посади викладачів у кадетські корпуси Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомий факт, що серед видатних діячів науки та культури Росії XIX – початку XX століття значне місце займають офіцери, які отримали освіту у кадетських корпусах (військових гімназіях) і у військових

(юнкерських) училищах. Тільки серед випускників кадетських корпусів 38 письменників, 15 композиторів, 13 поетів, 6 художників, 4 музиканти, 25 членів Академії наук, 30 істориків, 4 сходознавців, 7 хіміків, 2 філософи, 2 астрономи, 5 океанографів, 14 винахідників [3]. За цими сухими цифрами імена таких видатних діячів XIX-XX століття як: *Купрін Олександр Іванович* (1870-1938) російський письменник, який навчався 10 років у закритих військово-навчальних закладах; *Римський-Корсаков Микола Андрійович* (1844-1908) російський композитор, закінчив Морський кадетський корпус в Санкт-Петербурзі; *Лермонтов Михайло Юрійович* (1814-1841) російський поет, закінчив школу гвардійських прапорщиків і кавалерійських юнкерів; *Глінка Сергій Миколайович* (1775-1847) російський письменник і суспільний діяч, закінчив 1-й кадетський корпус; *Скрябін Олександр Миколайович* (1871-1915), російський композитор, у 1882-1889 роках навчався у кадетському корпусі і цей перелік можна продовжувати.

В силу специфіки підготовки офіцерських кадрів з 1865 року загальну цивільну освіту юнаки отримували, переважно, у підготовчих військово-навчальних закладах (військових гімназіях і прогімназіях, з 1882 року – в кадетських корпусах), а військову освіту – в військових (юнкерських) училищах і у військових академіях [9].

Зазначені факти свідчать не лише про ґрунтовну освіту, яку отримували видатні діячі культури та науки у військових навчальних закладах Російської імперії, а й

про наукову організацію навчально-виховного процесу в зазначених навчальних закладах.

Так, до 1836 року призначення на посади викладачів військово-навчальних закладів відбувалося без врахування наукових атестатів і без конкурсних іспитів, а лише за особистим бажанням директора.

Зміни у такий стан справ було внесено "Положенням о службе по учебной части при военно-учебных заведениях сухопутного ведомства", від 27 травня 1836 року, яке визначало механізм конкурсного заміщення посад викладацького складу. У зв'язку з цим у 1853 році було прийнято і "Положение об испытании желающих поступить в военно-учебные заведения", основними положеннями якого були такі пункти:

1. Бути зарахованим до викладацького складу військово-навчального закладу можна лише зі схвалення Вченого комітету.

2. Вчений комітет схвалює до викладання у військово-навчальних закладах: без іспиту; на підставі пробної лекції без іспиту; на підставі іспиту і пробної лекції.

3. Іспит складають ті кандидати, які не мають ні атестатів, ні інших документів, які б засвідчували рівень освіти. Іспит проводиться для того, щоб переконатися в тому, чи є у кандидата необхідні знання для успішної викладацької діяльності.

4. Пробну лекцію проводять всі кандидати на посаду викладача, навіть, якщо вони мають атестат (за винятком академіків, професорів і ад'юнктів вищих навчальних закладів і відомих вчених). Пробна лекція необхідна не лише для оцінки знань з предмету, який бажає викладати кандидат, а й для того, щоб з'ясувати чи здатен він викладати матеріал ясно, чітко і зрозуміло для учнів [6].

Так, ми бачимо, що вимоги цього положення дозволяли здійснити добір висококваліфікованих викладацьких кадрів.

Зауважимо, що 21 січня 1863 року в складі Військового міністерства було засновано Головне управління військово-навчальних закладів, у структурі якого головну роль відігравали Педагогічний комітет і Педагогічний музей.

Головним завданням *Педагогічного комітету* було: обговорення всіх питань в навчальній і військовій сфері; систематизація

методів викладання; проведення іспитів серед викладачів по встановленим правилам; слідкування за новими досягненнями науки в Росії і за кордоном.

Педагогічний музей, який був створений у 1864 році, був покликаний організувати постійну виставку навчальних посібників та надавати їх у тимчасове користування військово-навчальним закладам, які знаходилися у Петербурзі і сприяти виданню необхідного дидактичного матеріалу для роботи з солдатами [5].

Розуміючи важливість підготовки педагогічних кадрів і підвищення їх педагогічної майстерності, керівництво Головного управління військово-навчальних закладів 13 лютого 1865 року відкрило при 2-й Петербурзькій гімназії *вищі педагогічні курси*. Крім того, спеціально для підготовки учителів військових гімназій і прогімназій була відкрита *Вчительська семінарія* військового відомства. Навчання в якій відбувалося протягом трьох років. На першому курсі вивчались теоретичні дисципліни. На другому курсі – органічно поєднувались практичні і теоретичні заняття. Третій курс був присвячений практичним заняттям.

У Вчительській семінарії майбутні військові педагоги вивчали: закон Божий, теорію виховання, загальну дидактику і методику викладання кожного навчального предмета, російську і духовно-слов'янську мови, математику, природознавство, історію, географію, каліграфію, малювання і креслення, співи і гру на скрипці, гімнастику з постановою і маршируванням.

Практичні заняття проводилися в два етапи. На першому етапі семінаристи відвідували уроки вчителів семінарії, на другому етапі проводили самостійні пробні уроки. Заслугує на увагу система розбору уроків, проведених семінаристами. Кожен семінарист третього класу, що був присутнім на занятті свого товариша, повинний був висловити зауваження з трьох головних напрямків: *науковість матеріалу, методична підготовка навчального матеріалу, зовнішня сторона ведення уроку*.

Аналізуючи *науковість матеріалу* семінарист повинен був вказати на: *правильність* (чи були помилки при викладі матеріалу, чи використовував практикант помилкові поняття, чи робив хибні

висновки); *доступність матеріалу для учнів* (чи відповідав навчальний матеріал темі уроку, чи відбувався розумовий розвиток під час викладення цього матеріалу); *обізнаність практиканта з необхідними науковими і навчальними посібниками*.

Визначаючи *методичну підготовку навчального матеріалу* семінарист, який присутній на відкритому занятті свого товариша, повинен був відзначити: *відповідність дидактичного матеріалу теми і змісту заняття* (співвідношення між часом відведеним на повторення вивченого матеріалу і часу відведеного на ознайомлення з новим); *ступінь виконання плану* (чи була досягнута мета заняття, чи всі заплановані питання були викладені); *доцільність окремих прийомів навчання, уміння користатися наочними приладами; уміння ставити учням питання* (логічний зв'язок між питаннями, точне формулювання питання, виразність у вимові питання (інтонація, логічний наголос), акцентування уваги на невірні за змістом чи вимові відповіді, підказування початку відповіді, повторення останнього слова з відповіді); *завдання на позакласну роботу* (відповідність домашнього завдання темі заняття, відповідність завдання можливостям учнів, точність і ясність викладення завдання); *випадки особливих труднощів* (передбачені і непередбачені, спритність і винахідливість практиканта в цих випадках).

Відмічаючи *зовнішню сторону ведення уроку* семінарист який присутній на відкритому занятті свого товариша, повинен був відмітити *поведінку практиканта під час проведення уроку* (місцезнаходження в класі, голос, манери); *ставлення до поведінки учнів* (спостереження за увагою і привернення уваги до себе); *суб'єктивні особливості* (темп викладення матеріалу, стриманість і дратівливість, зайва м'якість, недоречна суворість).

Оцінювалось проведене практикантом заняття за 12-бальною шкалою: 12 – відмінно, гарний успіх; 11 і 10 – досить гарний успіх; 9 і 8 – гарний; 7 і 6 – задовільний; 3 і 2 – поганий успіх; 1 і 0 – заняття проведено без успіху [2].

Вчителі військово-навчальних закладів, які отримали освіту у Вчительській семінарії за державний рахунок повинні були

відпрацювати у військовому відомстві не менше трьох років.

Нажаль, з перетворенням у 1882 році військових гімназій в кадетські корпуси, педагогічні курси і Вчительська семінарія були закриті. В результаті впродовж 18 років робота по підготовці офіцерів-вихователів і викладачів не велась, що змусило начальника Головного управління військово-навчальних закладів зробити такий висновок: “Дякуючи нашій педагогічній невідповідності, ми не тільки часто не досягаємо досить задовільних результатів в своїй роботі, але й не мали можливостей правильно дослідити причини наших невдач” [1]. В першу чергу ці слова стосувалися офіцерів-вихователів військово-навчальних закладів, які були набрані з військ і мали досить слабку педагогічну підготовку. Саме тому 4 вересня 1900 року відбулося відкриття педагогічних курсів по підготовці офіцерів-вихователів. Метою цих курсів було дати офіцерам відповідну підготовку для виконання обов'язків вихователів в кадетських корпусах і по керівництву фізичними вправами в цих закладах. Строк навчання – один рік.

Керівництво курсами здійснювалося Конференцією, членами якої були: директор Педагогічного музею військово-навчальних закладів, його помічник і три генерала з тих хто перебуває при Головному управлінні військово-навчальних закладів (один з них обирався головою конференції і керівником курсів); викладачі курсів; два члени із постійних членів комітету Педагогічного музею і представників Петербурзьких кадетських корпусів.

Метою роботи конференції було обговорення рефератів, які готувалися слухачами курсів та питань, які пов'язані з навчальними заняттями і прийомом іспитів.

Заняття з майбутніми офіцерами-вихователями організовувалися у літній період навчання проводилися з 1 червня по 10 серпня. Це були заняття з гімнастики з рухливими іграми, фехтування на шпагах і шаблях, плавання, ручної праці, надання першої допомоги при нещасливих випадках. По закінченні літніх практичних занять комісією, призначеної начальником Головного управління військово-навчальних закладів, проводилися іспити по всіх предметах навчання. Офіцери, що успішно

здали іспити, приступали до теоретичної підготовки.

У зимовий період з 1 вересня по 1 липня на курсах викладалися наступні дисципліни: основи анатомії і фізіології людини (при цьому особлива увага зверталася на особливості фізіології дитячого і юнацького віку); шкільна і практична гігієна (у зв'язку з виконанням фізичних вправ); початок логіки і психології (в застосуванні до справи виховання); історичний нарис розвитку педагогічних ідей і сучасне навчання про виховання; методика та історія фізичних вправ, фізіологія рухів, практичні заняття по гімнастиці і фехтуванню [8].

По закінченні курсів по цих дисциплінах здавалися іспити. Офіцер, який отримав хоча б одну незадовільну оцінку відраховувався з курсів. Офіцери, які успішно закінчили курси отримували особливі посвідчення, що давали право викладання фізичних вправ. Зауважимо, що таке значення поглибленої педагогічної підготовки враховувалося, при обранні у майбутньому колишніх офіцерів-випускників курсів, директорами військово-навчальних закладів.

У 1910 році були підведені підсумки діяльності педагогічних курсів за 10 років. За цей період курси закінчив 271 офіцер-вихователь. З них, 37 слухачів опублікували 155 наукових статей присвячених питанням навчання і виховання; 100 офіцерів-випускників курсів здійснювали керівництво літературною творчістю вихованців; 22 колишніх слухача були керівниками наукових робіт кадетів; 23 офіцера, додатково до своїх обов'язків викладали природознавство, 11 – географію, 8 – історію; багато офіцерів займалися за бажанням кадетів стенографією, фотографією, психологією, астрономією [1]. Така діяльність зближувала офіцера-вихователя з кадетами і істотно допомагала в роботі з вихованцями.

Зазначимо, що у 1903 році при Головному управлінні військово-навчальних закладів були створені *педагогічні курси*, призначені для підготовки кандидатів на викладацькі посади в кадетські корпуси. Заняття на курсах також організовувалися при Педагогічному музеї військово-навчальних закладів. До проведення занять зі слухачами залучалися викладачі

Петербурзьких кадетських корпусів, що володіли великим педагогічним досвідом і відомі своїми ґрунтовними знанням предмета.

Дворічний курс поділявся на загально-педагогічну і спеціально-педагогічну підготовку. Кожний з кандидатів готувався до викладання одного з предметів навчального курсу кадетських корпусів: російського мови і словесності, французької і німецької мов, математики, природної історії, фізики, географії, історії, законодавства, малювання, хімії, космографії і т.д. У виняткових випадках з дозволу комісії слухач готувався до викладання двох і більш предметів.

У перший рік перебування на курсах слухачами вивчалися основи анатомії і фізіології людини, початку логіки і психології, історія розвитку педагогічних ідей, шкільна гігієна; проводилися спеціальні практичні заняття по предметах, навчання яким повинно супроводжуватися дослідями і спостереженнями; складалися реферати з історії педагогіки і психології; вивчалася методична література з предмета, до викладання якого готується кандидат; відвідувалися уроки вчителів-керівників. При необхідності проводилися додаткові науково-теоретичні заняття під керівництвом професорів вищих навчальних закладів.

Наприкінці першого року перебування на курсах кандидати на викладацькі посади складали іспити. Ті слухачі, які отримували оцінку “незадовільно” хоча б по одному з предметів, відраховувалися.

На другому році слухачі відвідували уроки вчителів-керівників і своїх товаришів; вивчали методику викладання предмета, складали плани занять і проводили пробні уроки в Петербурзьких кадетських корпусах; відвідували спеціальні конференції, на яких розбиралися результати спробних уроків.

По закінченні курсів кандидат, визнаний комісією успішно підготовленим до викладацької посади, отримував свідчення і призначався на викладацьку посаду в один з кадетських корпусів [7].

Значну допомогу в педагогічній підготовці майбутніх викладачів і офіцерів-вихователів надавав “*Педагогічний збірник*”, який був заснований у 1864 році. Збірник складався з 3 частин:

Питання педагогіки

1. Офіційна частина – де друкувалися постанови і розпорядження по відомству військово-навчальних закладів.

2. Неофіційна частина – до складу якої входили статті з питань теорії і практики навчання і виховання. Провідне місце займали статті з історії військово-навчальних закладів у Російській імперії, а також повідомлення про систему навчання військовій справі в іноземних державах. Особливе значення приділялося бібліографії.

3. Додаток – де містилися оригінальні матеріали, присвячені досвіду педагогічної діяльності найбільш відомих військових педагогів [4].

Таким чином, така система підготовки викладачів і офіцерів-вихователів для військово-навчальних закладів Російської імперії забезпечувала ефективний добір людей, що займаються навчанням і вихованням майбутніх офіцерів і, у свою чергу, сприяла підвищенню якості навчання і виховання кадетів і юнкерів [10].

Висновки. В результаті аналізу науково-педагогічної літератури

встановлено, що у військових навчальних закладах Російської імперії здійснювалась ґрунтовна загальна цивільна освіта, що сприяло формуванню цілої плеяди наукових та культурних діячів;

виявлено підвищену увагу з боку Головного управління військово-навчальних закладів Російської Імперії до проблеми підготовки педагогів для військових навчальних закладів, яка була реалізована через систему педагогічних курсів та вчительських семінарій військового відомства;

з'ясовано зміст педагогічної освіти та особливості організації навчального процесу майбутніх військових педагогів;

розкрито вимоги до професійної та педагогічної підготовки кандидатів на посади викладачів військових навчальних закладів Російської Імперії.

Література

1. Барсков Я. Л. Педагогический музей военно-учебных заведений: 1864-1914 / Барсков Я.Л. – Спб., 1914.
2. Исторический очерк Учительской семинарии военного ведомства: 1863-1885. – М., 1905.
3. Кадетская переписка, № 39. – Нью-Йорк, 1985.
4. Каменев А.Н. История подготовки офицерских кадров в России / А.Н. Каменев – М.: ВПА, 1990.
5. Лалаев М.С. Краткий очерк образования и развития центрального управления военно-учебных заведений. 1832 – 1892 – Санкт-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1892.
6. Мельницкий Н.Н. Сборник сведений о военно-учебных заведениях в России (Сухопутного ведомства) : [у 4 т.] – Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества по военно-учебным заведениям, 1860. Т.4 – 1860.
7. Положение о курсах для приготовления кандидатов на учительские должности в кадетских корпусах: Приказы по Военному Ведомству 12 апреля 1905 г. № 271.
8. Положение о курсах для приготовления офицеров к воспитательной деятельности в кадетских корпусах: Приказы по Военному Ведомству 21 июня 1910 г. № 278 и 30 июля 1904 № 445.
9. Свиридов В.А. Опыт подготовки младших офицеров в дореволюционной России и современность / В.А. Свиридов // Военная мысль. – 2000. – № 5.
10. Свиридов В., Коровин В. Подготовка педагогов для военно-учебных заведений Российской империи / В. Свиридов, В. Коровин // Высшее образование в России. – 2001. № 2.

O.V. Kozhedub PhD in sociology department

EXPERIENCE OF PREPARATION AND PROFESSIONAL SELECTION OF PEDAGOGICAL SHOTS FOR SOLDIERY EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE RUSSIAN EMPIRE

The article describes the especially training and professional selection of the faculty of military schools of the Russian Empire. The author focuses on the impact of the quality of teacher on the quality of the training of students of military schools of the Russian empire.

Keywords: professional preparation of teachers of soldiery educational establishments of the Russian empire.